

Archeologienota
Antwerpen – Jonghelinckstraat 18

Natasja Reynolds en Ruth Ferket

Temse
2018

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Natasja Reyns en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2018/12.807/96

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	14
2.4	Assessmentrapport	14
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	14
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	20
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	25
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	28
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	28
3	Samenvatting.....	30
4	Bibliografie	31
4.1	Publicaties	31
4.2	Websites	31
5	Bijlagen	32
5.1	Archeologische periodes	32
5.2	Plannenlijst	32
5.3	Fotolijst.....	33

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2018B336

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Antwerpen, Antwerpen, Jonghelinckstraat 18, Jonghelinckstraat

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 151829, 210202
- 151876, 210146
- 151827, 210119
- 151773, 210197

Kadastraal plan:

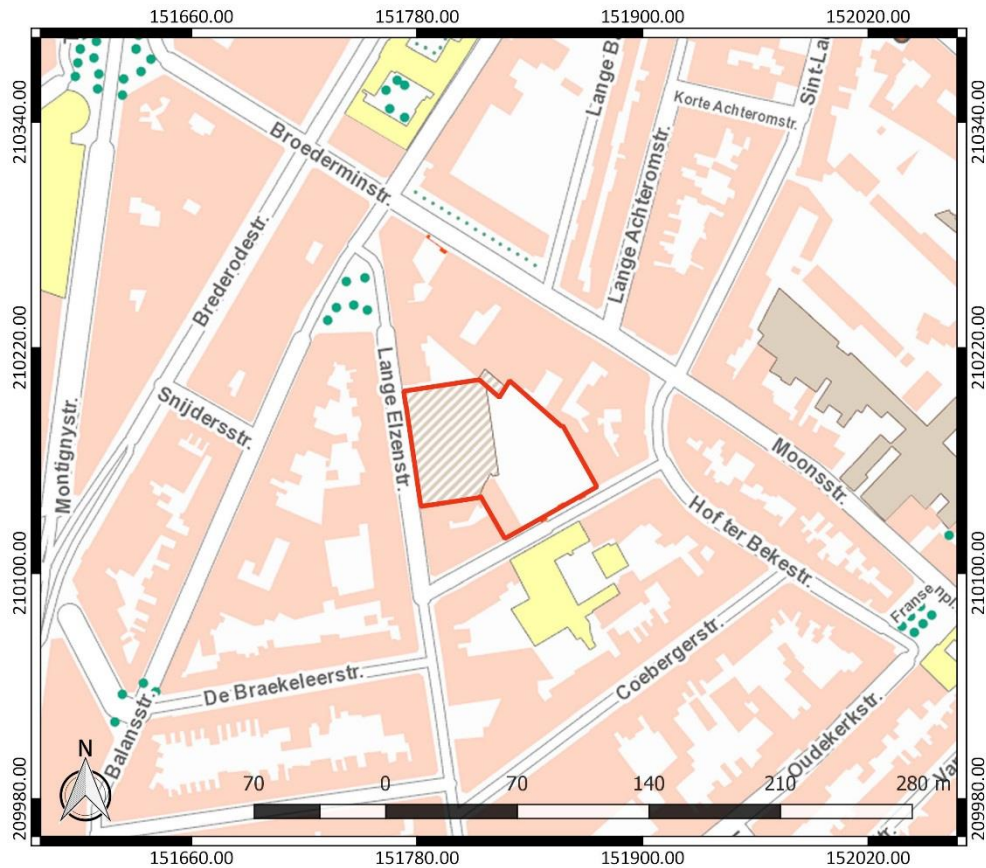

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Antwerpen, Afdeling 10, sectie K, nummers 1749s (partim), 1750m¹⁷, 1750p¹⁴ en 1750p¹⁵

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 5505 m²

Topografische kaart:

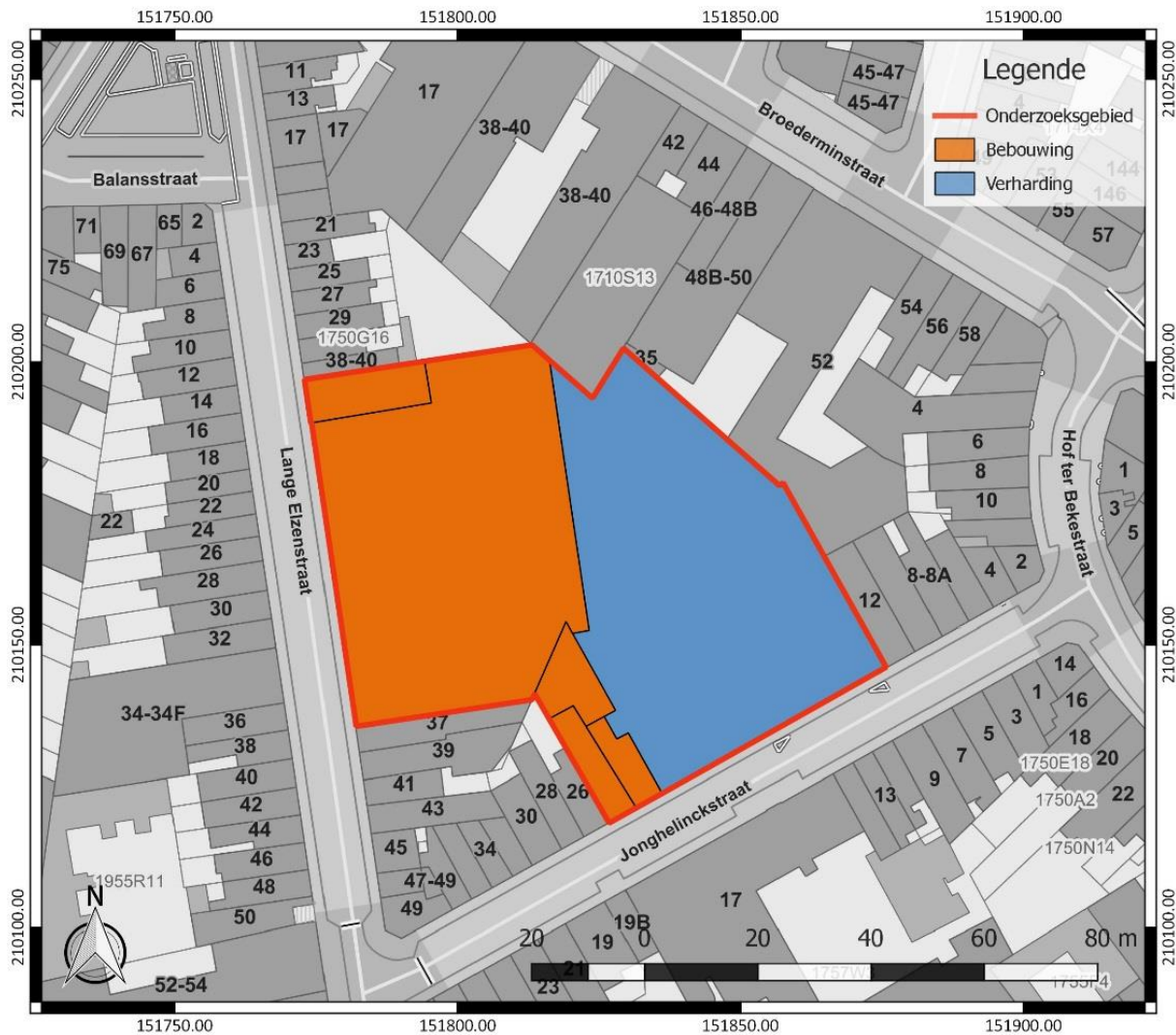

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 08/03/2018 – 17/10/2018

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, 19de-eeuwse stadsuitbreiding

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen en verhardingen ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) en verhardingen (blauw) binnen het onderzoeksgebied (rood). Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksoopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt een nieuw supermarktcomplex van Colruyt voorzien, met bijhorende woningen, appartementen en een ondergrondse parking. Daarvoor wordt de huidige bebouwing en de in het onderzoeksgebied aanwezige verharding gesloopt.

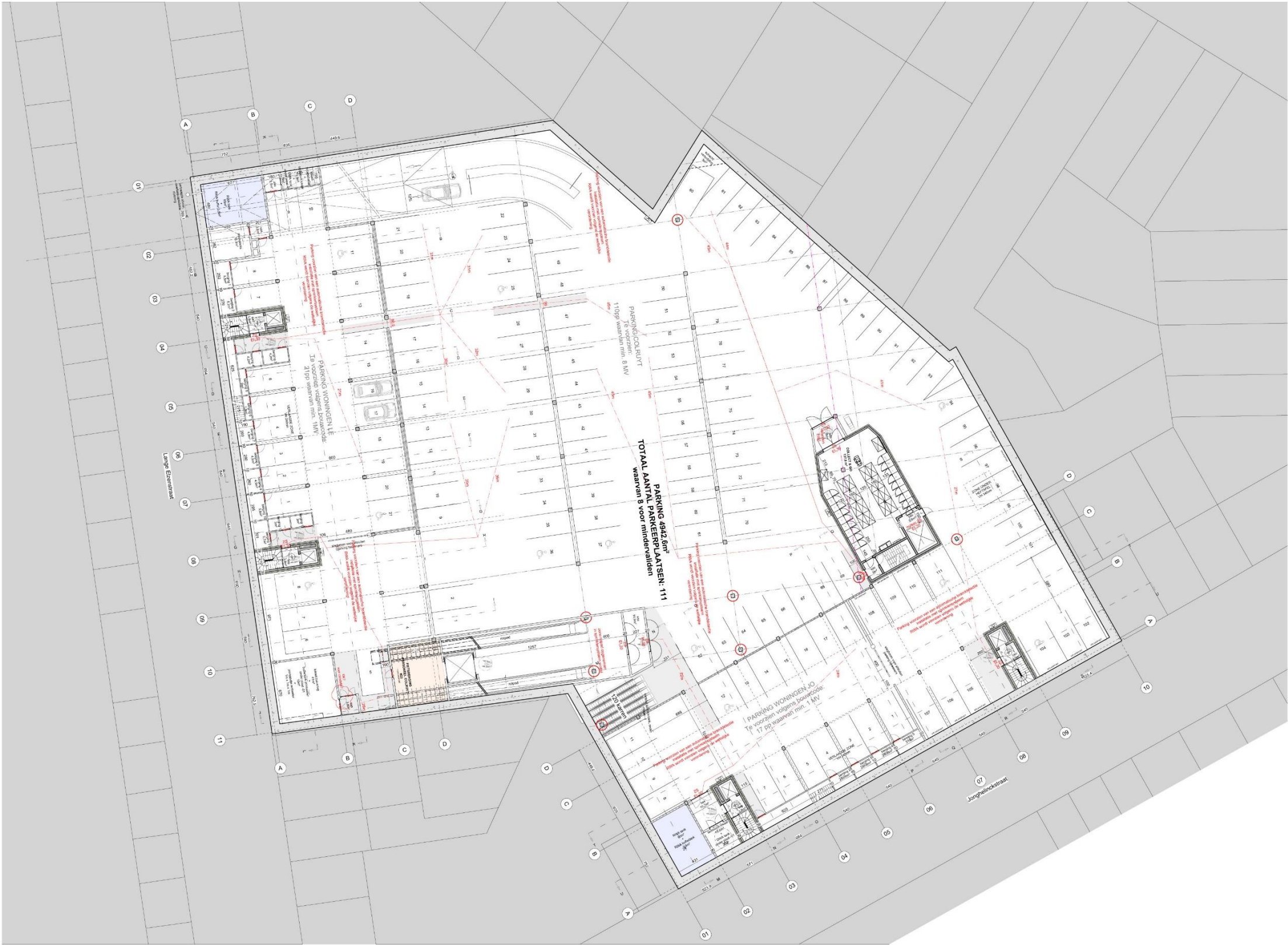
De ondergrondse parking (Figuur 4) heeft een oppervlakte van ca. 4566 m². De bruto oppervlakte van de kelderbak bedraagt 5530 m². De ondergrondse parking omvat 149 parkeerplaatsen en wordt onderverdeeld in drie zones. Het centrale gedeelte vormt de parking van Colruyt en een Collect&Go-ruimte van ca. 138 m² ingericht. Het westelijke gedeelte van de ondergrondse parking is voorbehouden voor de bewoners van blok A en het zuidoosten voor de bewoners van blok B. In het zuidwesten worden ook een fietsenberging (met 22 plaatsen voor het personeel) en twee rolpaden (die leiden naar de supermarkt op de gelijkvloerse verdieping) ingericht.

De ondergrondse parking beslaat nagenoeg het volledige onderzoeksgebied en kent een verstoringsdiepte van ca. 4,74 m onder het maaiveld tot de onderzijde van de funderingsplaat (Figuur 7-Figuur 8). De fundering bestaat uit een betonplaat op volle grond. Daaronder komen ondergrondse putten tot 3 m onder de onderzijde van de funderingsplaat. Er wordt gebruik gemaakt van een beschoeiingswand van het type secanspalenwand of soilmixwand met een betonnen voorzetwand van 30 cm.

In het westen en het zuidoosten bevinden zich twee verlaagde zones met een vermoedelijke hoogte van 220 cm, onder de gemeenschappelijke berguimtes die op de bovenliggende tussenverdieping liggen (Figuur 5). Het betreft een zone met gemeenschappelijke bergingen en technische lokalen voor o.a. tellers en aansluitingen van de nutsvoorzieningen.

Op de gelijkvloerse verdieping (Figuur 6) wordt de supermarkt gebouwd centraal op het terrein. In het zuidoosten en het westen komen telkens twee woningen met terras en tuin. Aan de straatzijde worden appartementen voorzien met een gemeenschappelijke fietsenberging voor de bewoners. In het zuiden bevinden zich sociale lokalen van de winkel, waaronder een vergaderzaal, eetruimte en kleedkamer. In het zuidwesten situeert zich de inkomhal, geflankeerd door plaats voor bakfietsen, winkelkarren, fietsen en bromfietsen. In het westen komt er ook nog een appartement. In het noordwesten is de inrit naar de parking voorzien en in het noordoosten is een laad- en loszone voorzien.

De beschrijving van de geplande werken op de bovenverdiepingen laten we buiten beschouwing, omdat deze niet relevant zijn in functie van de impactbepaling ten aanzien van het archeologisch bodemarchief binnen het onderzoeksgebied.

1419 Colruyt Lange Elzen
DO niveau -01

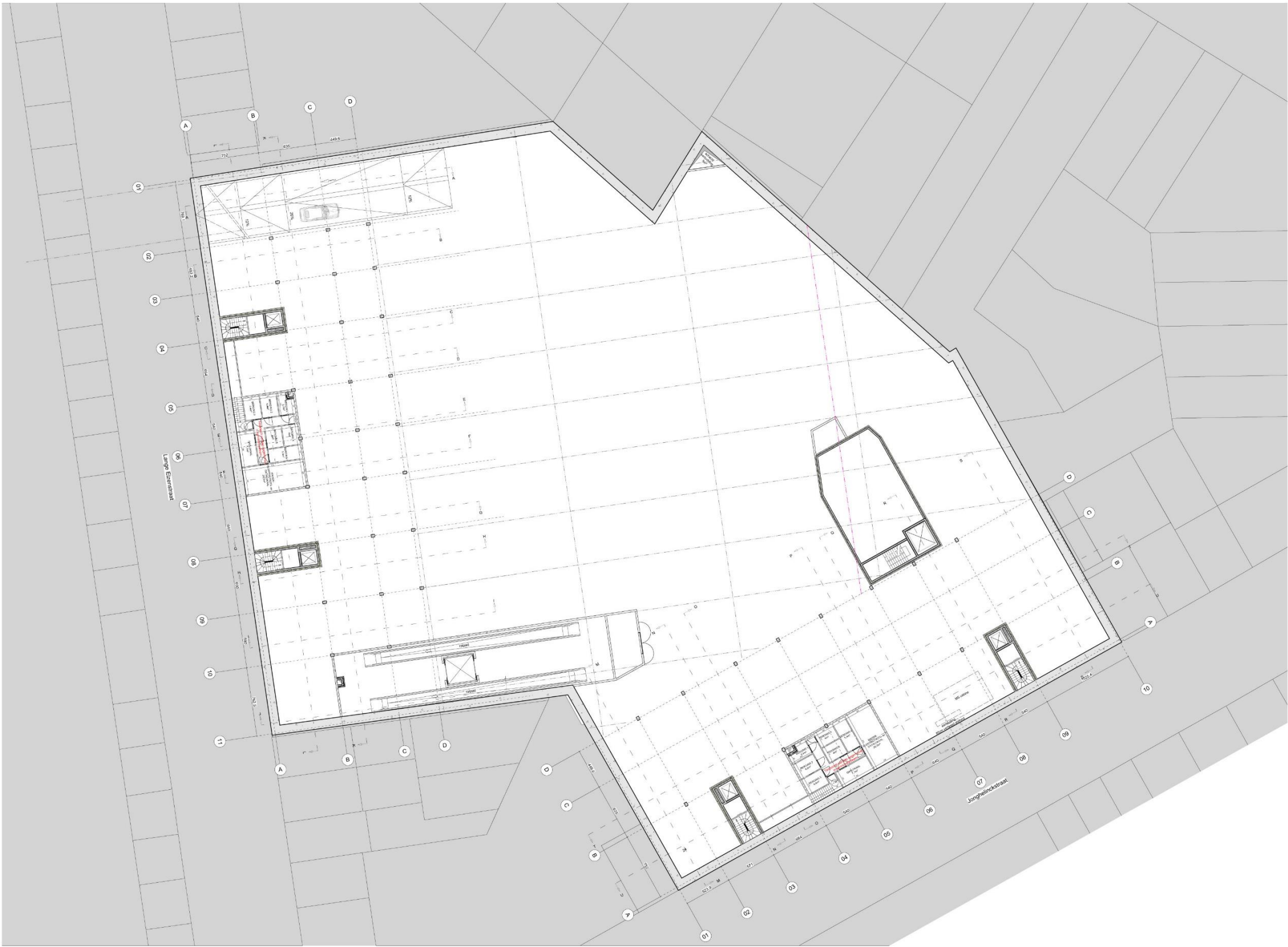
school: 1/200 datum: 14/09/2018
format: A1 status: definitief ontwerp
versie: 16 bladzijde: 1/7

IN[AR]CO
architects

Riverside Tower Emmeriklaan 3 bus 9, 2050 Antwerpen LO
tel. +32 (0) 256 00 01
www.inarco.be

Figuur 4: Grondplan kelderverdieping (IN[AR]CO architects)

1419 Colruyt Lange Elzen
DO niveau -0.5

school: 1/200 datum: 14/09/2018
formaat: A1 status: definitief ontwerp
versie: 16 blader: 2/7

IN[AR]CO
architects

Riverside Tower Emmeriklaan 3 bus 9, 2050 Antwerpen LO
tel. +32 (0) 256 00 01
www.inarco.be

Figuur 5: Grondplan ondergrondse tussenverdieping (IN[AR]CO architects)

1419 Colruyt Lange Elzen
DO niveau +00

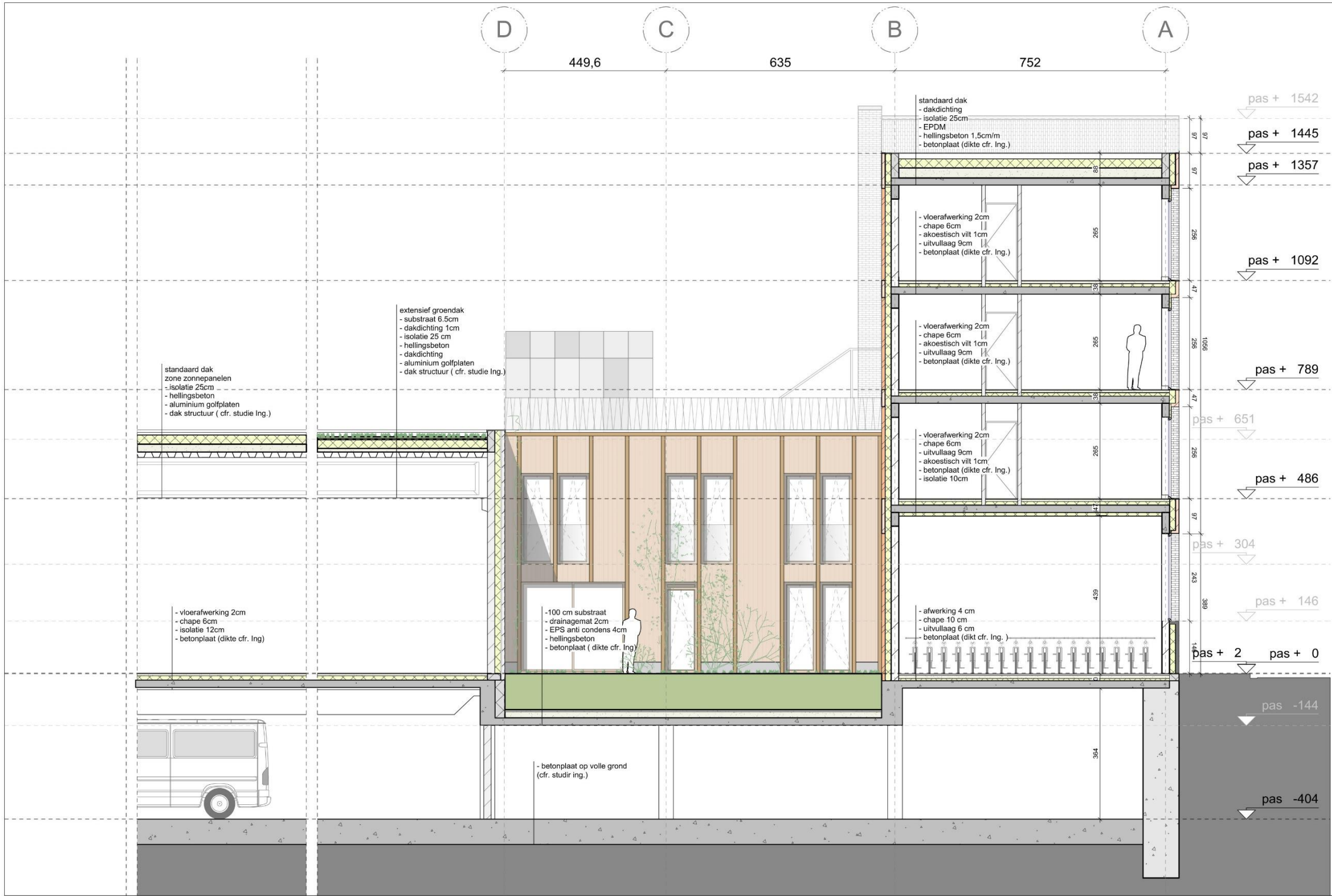

school: 1/200 datum: 14/09/2018
formaat: A1 status: definitief ontwerp
versie: 16 bladzijde: 3/7

IN[AR]CO
architects

Riverside Tower Emmeriklaan 3 bus 9, 2050 Antwerpen (C)
tel. +32 (0) 254 00 01
www.inarco.be

Figuur 6: Grondplan gelijkvloerse verdieping (IN[AR]CO architects)

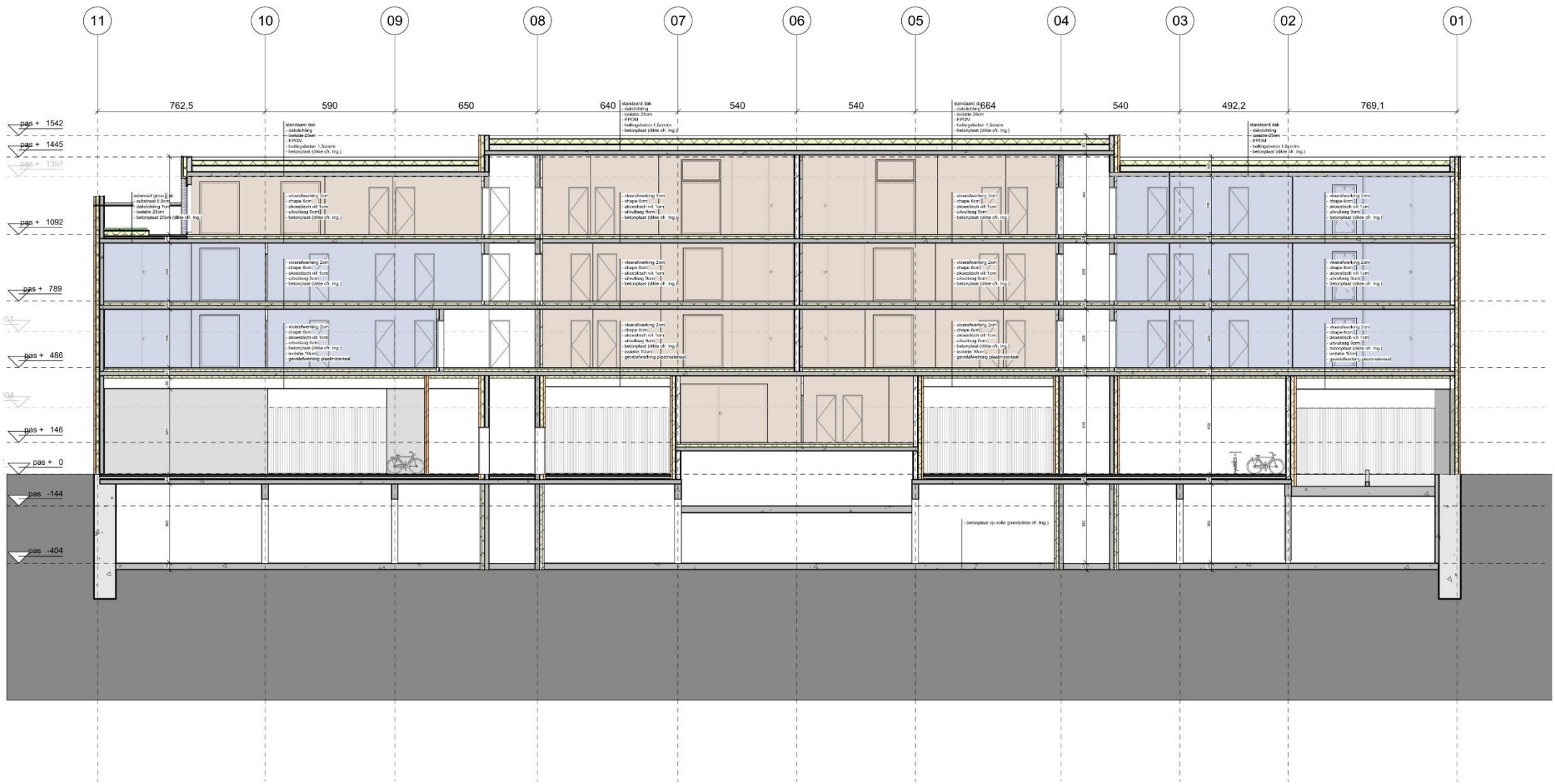
1419 Colruyt Lange Elzen
DO snede BB'

schaal: 1:100 datum: 14/09/2018
formaat: A3 status: definitief ontwerp
versie: 16 bladnr: 2

IN[AR]CO
architects

Riverside Tower Esmoreitlaan 3 bus 9, 2050 Antwerpen LO
tel. +32 (3) 256 00 01
www.inarco.be

Figuur 7: Snede (IN[AR]CO architects)

1419 Colruyt Lange Elzen
DO snede LL'

schaal: 1:100 datum: 14/09/2018
formaat: A3 status: definitief ontwerp
versie: 16 bladnr: 12

IN[AR]CO
architects

Riverside Tower Esmoreitlaan 3 bus 9, 2050 Antwerpen LO
tel. +32 (3) 256 00 01
www.inarco.be

Figuur 8: Snede (IN[AR]CO architects)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778) en de Atlas der Buurtwegen (1841) worden twee momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

Ook de archeologische dienst van de stad Antwerpen werd geraadpleegd in het kader van de opmaak van de archeologienota.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

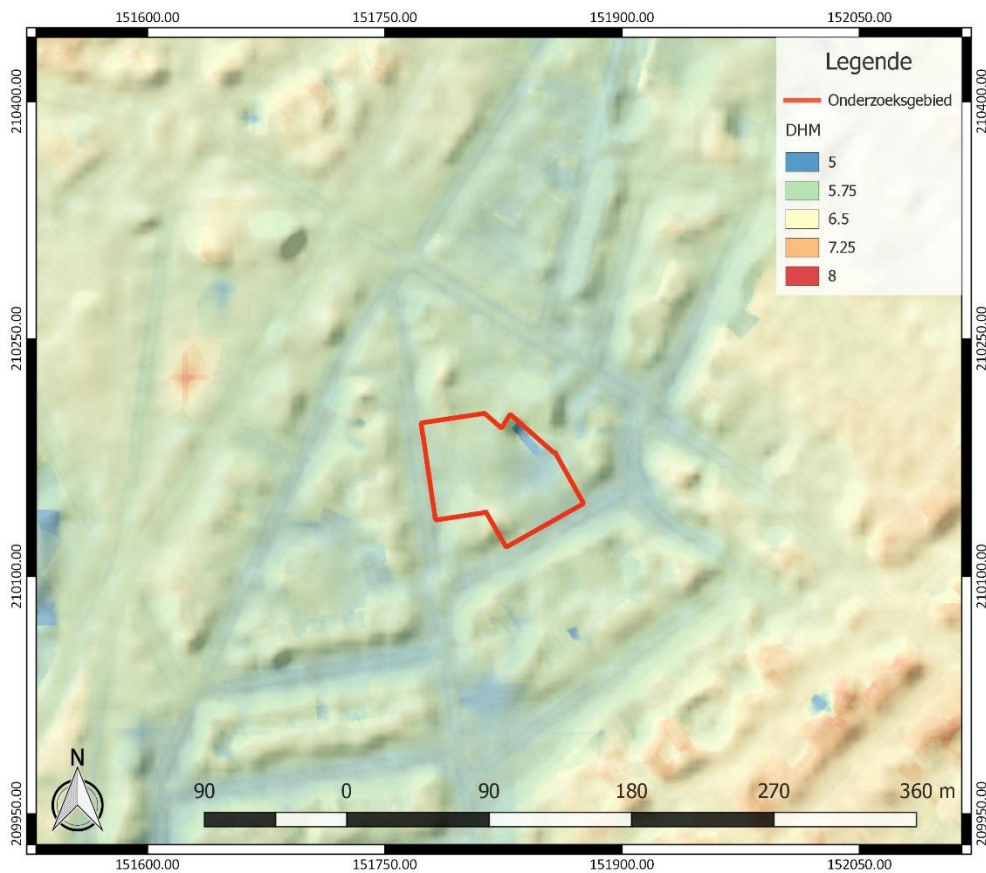
Het onderzoeksgebied is gelegen ten zuiden van het historisch stadscentrum van Antwerpen, tussen de Broederminstraat in het noordoosten, de Hof ter Bekestraat in het oosten, de Jonghelinckstraat in het zuidoosten en de Lange Elzenstraat in het westen (Figuur 9). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden met een culturele, historische en/of esthetische waarde. Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuidoosten van de Schelde, op enige afstand ervan. Ten (zuid)westen situeren zich verder nog de Hollebeek en de Grote Leigracht en ten noordwesten de Laarbeek en de Vlietbosbeek (Figuur 11). Ook deze waterlopen bevinden zich al op vrij grote afstand van het onderzoeksgebied.

Geomorfologisch wordt Antwerpen bepaald door een drietal landschapstypes: de polders in het noorden, de Kempen in het noordoosten en het Land van Boom in het zuidoosten en het zuiden. De sterke verstedelijking en uitbreiding van de haven hebben er echter voor gezorgd dat er van het oorspronkelijke landschap in bepaalde zones weinig bewaard is.³

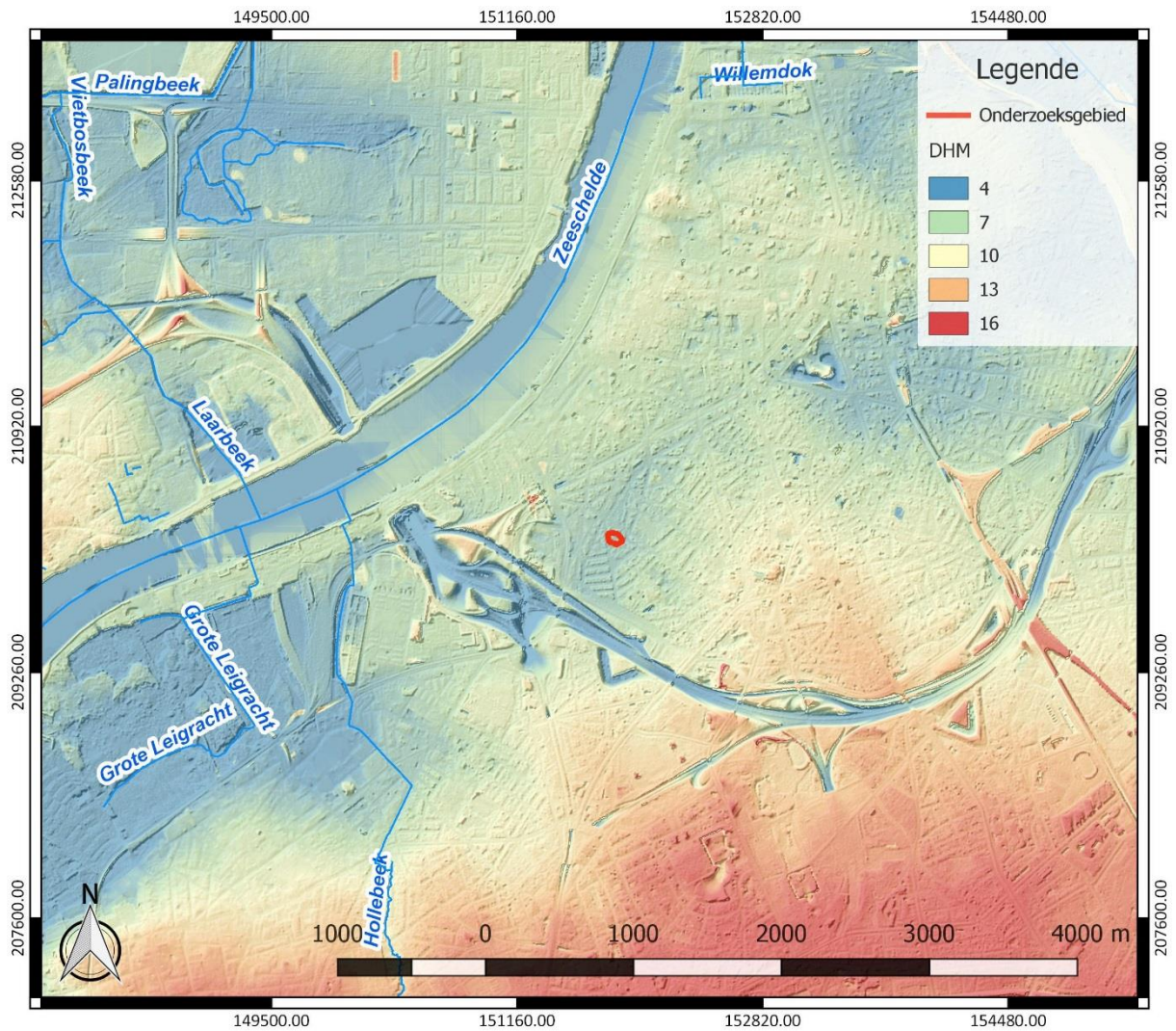
³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120008> (geraadpleegd op 9 maart 2018)

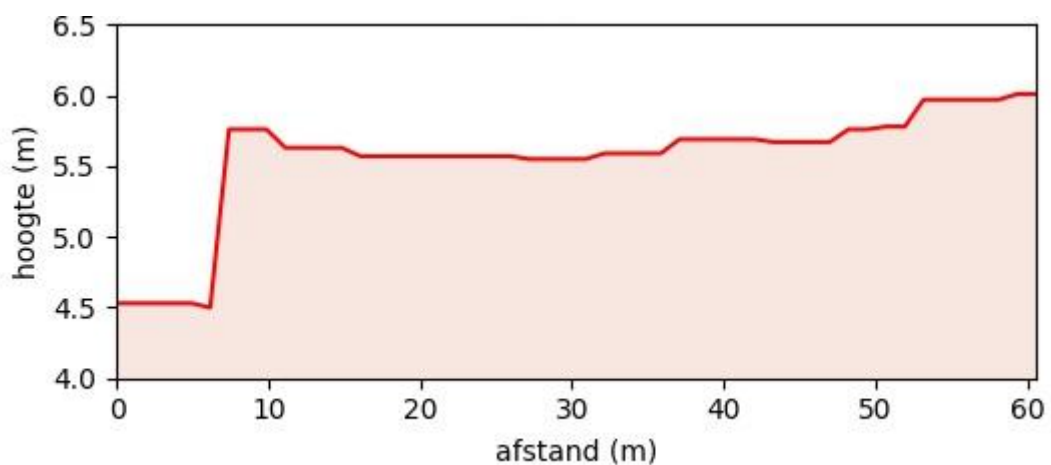
Figuur 9: Luchtfoto van 2017 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

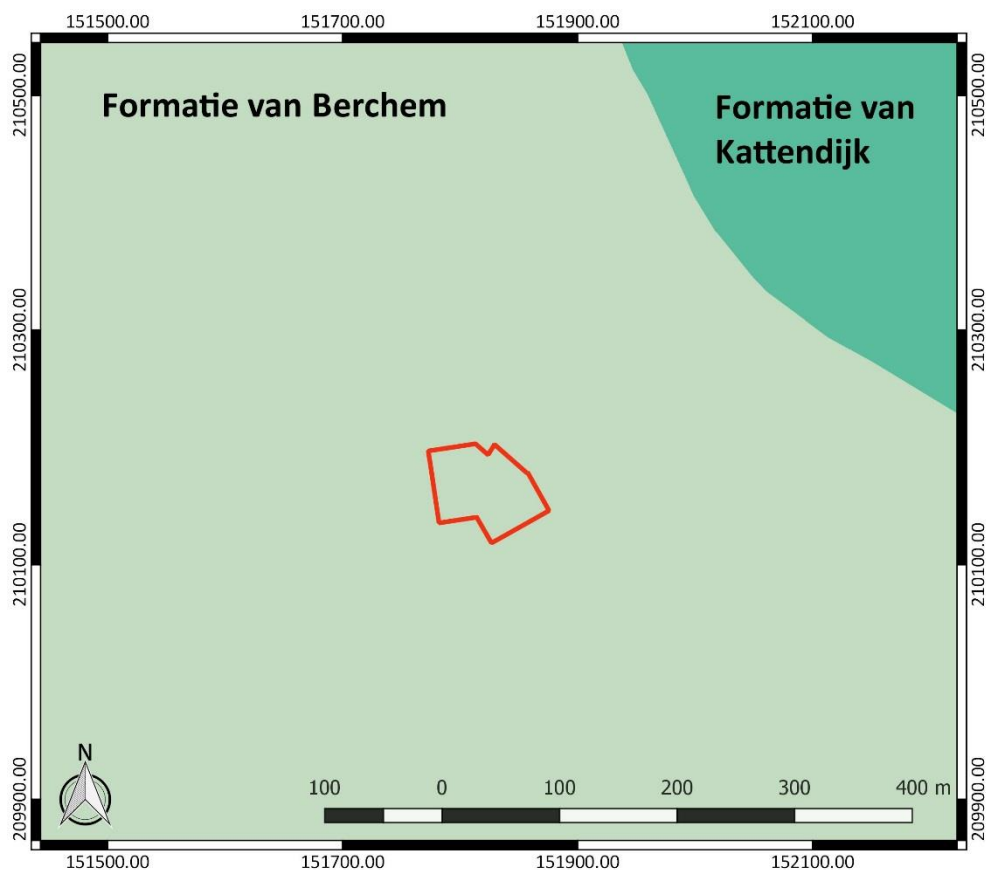

Figuur 11: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 12: Hoogteverloop van noordnoordoost naar zuidzuidwest (www.geopunt.be/kaart)

Het poldergebied is een zeer vlak gebied, op een hoogte tussen 1 en 4 m TAW. In de vlakte komen beperkte hoogteverschillen voor. Naar het zuiden toe is het reliëf meer uitgesproken. Ten zuiden van Antwerpen ligt de topografisch hooggelegen Boomse Cuesta, waarvan de noord- tot noordoostelijke flank zwakhellend is. Op de cuesta worden hoogtes tot 31 m bereikt. Naar het noorden toe daalt de topografie tot een hoogte van 15 tot 20 m op de rechteroever van de Schelde. Vervolgens verdwijnt de rug ten noorden van Hoboken.⁴ Landschappelijk situeert het onderzoeksgebied zich in een laaggelegen gebied ten noorden van de Boomse cuesta (Figuur 10). Het onderzoeksterrein is vrij vlak. Het laagste punt ligt in het noordnoordoosten, op 4,5 m TAW. Het overige deel van het terrein kent een hoogte van ca. 5,5 tot 6,0 m TAW (Figuur 12).

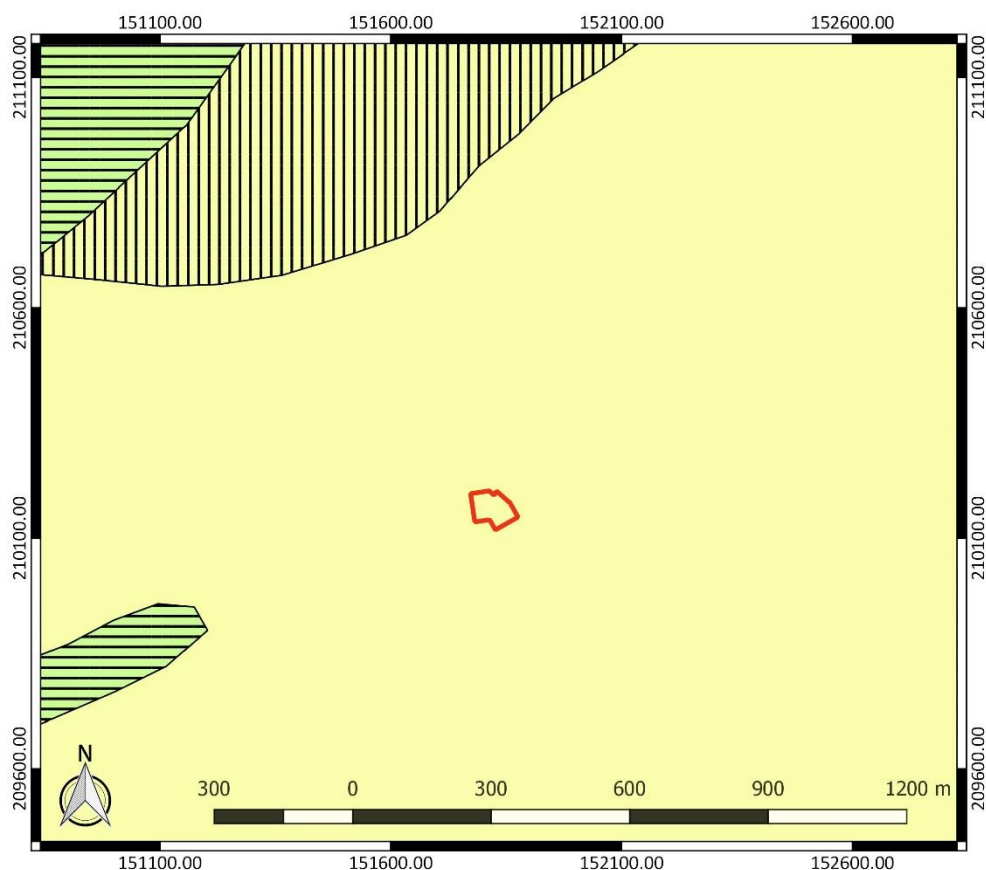

Figuur 13: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

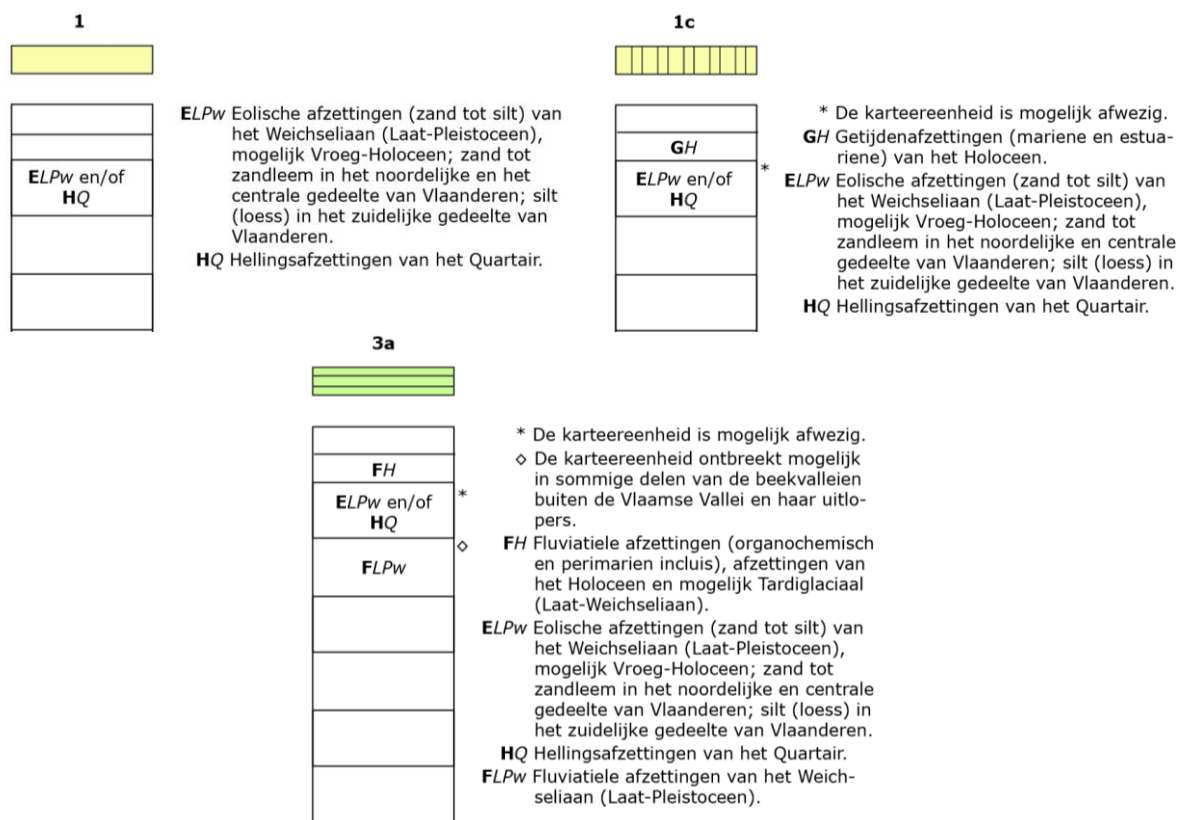
De tertiaire ondergrond (Figuur 13) bestaat uit de Formatie van Berchem. Deze wordt gekenmerkt door donkergroen tot zwart zand dat sterk glauconiethoudend is, plaatselijk schelpen bevat en onderaan kleihoudend is. Ten noordoosten van het onderzoeksgebied bestaat de ondergrond uit de Formatie van Kattendijk. Deze wordt gekenmerkt door groengrijs tot grijs fijn zand, dat glauconiethoudend en plaatselijk kleihoudend is.⁵

⁴ Adams *et al.* 2002, 6-7, 9

⁵ www.geopunt.be/kaart

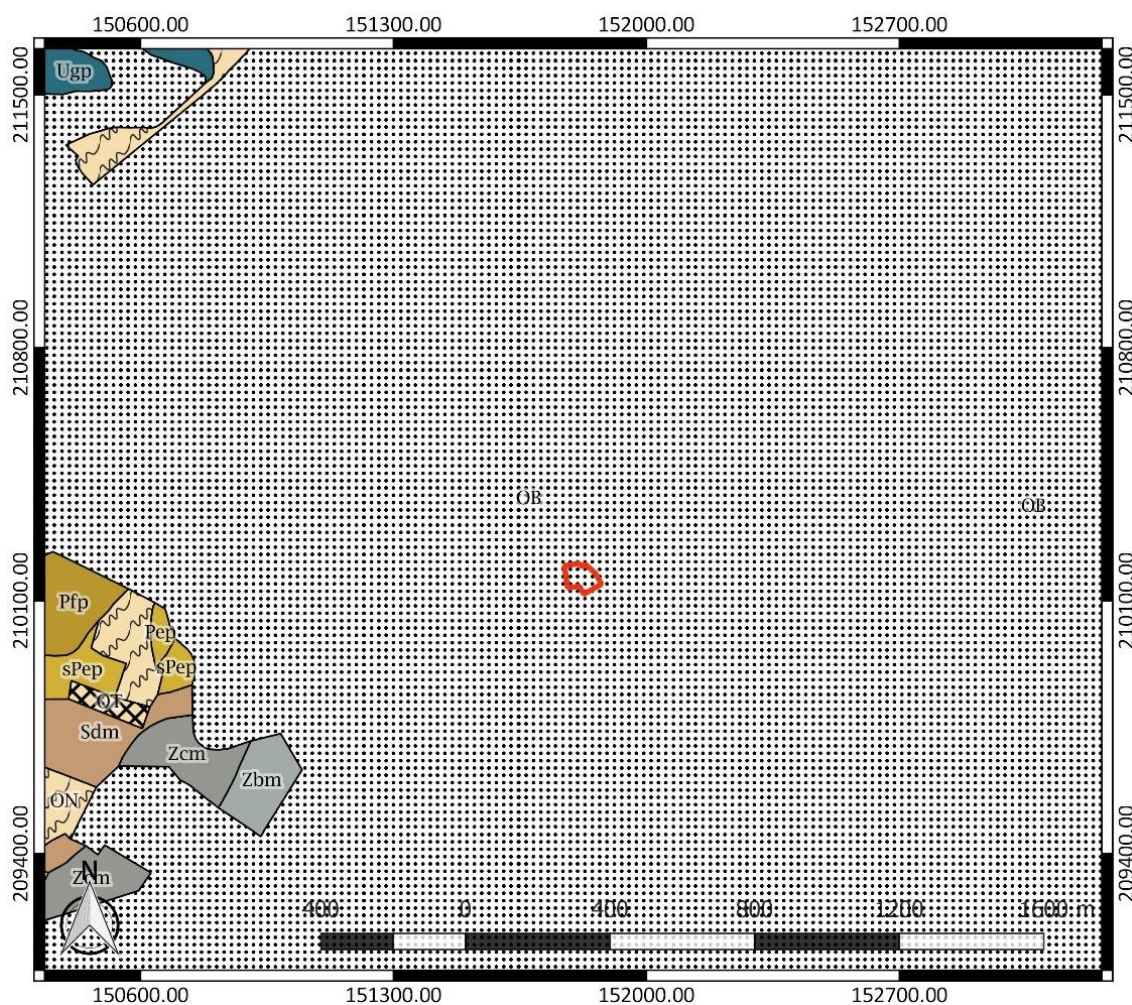
Figuur 14: Quartairegeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 15: Legende bij de quartairegeologische kaart (www.geopunt.be)

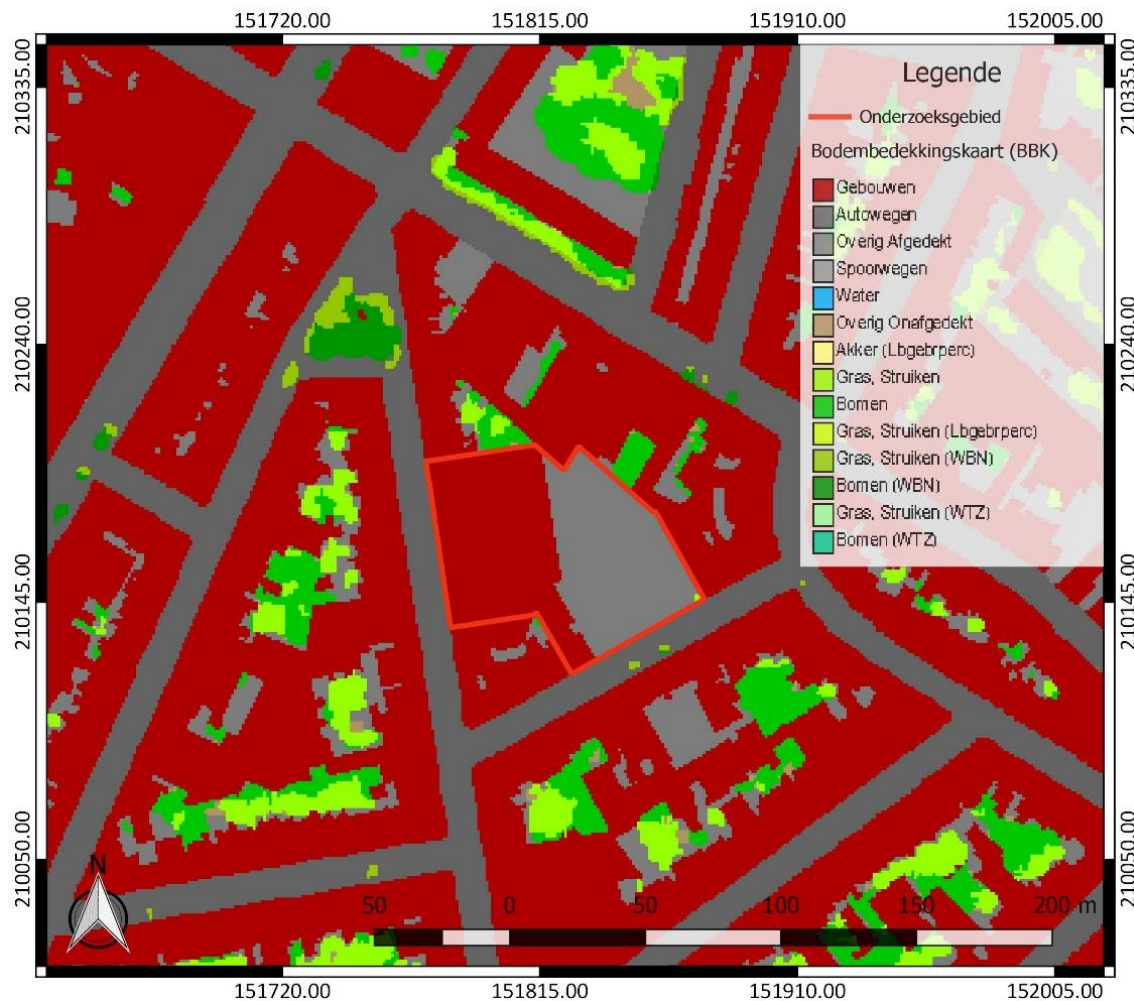
De quartairgeologische kaart (Figuur 14) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Ten noorden en ten noordwesten van het onderzoeksgebied bevinden zich boven deze afzettingen jongere getijdenafzettingen van het Holoceen (geel gearceerd). Ten zuidwesten en verder ten noordwesten zijn er dan weer oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en jongere fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) te vinden volgens de kaart (groen gearceerd).⁶

De bodemkaart (Figuur 16) situeert het onderzoeksgebied in een bebouwde zone (OB), die zich verder rondom het onderzoeksterrein uitstrekt. In de ruime omgeving wordt er in het zuidwesten een droge (Zbm), een matig droge (Zcm) en een matig natte lemig (Sdm) zandbodem met een dikke antropogene humus A horizont verwacht. Ook treffen we daar opgehoogde (ON) en sterk vergraven gronden (OT) aan. Verder geeft de bodemkaart in het westzuidwesten en het westen een zeer natte (Pfp) en een natte (Pep) licht zandleembodem zonder profiel aan. Ook is hier een gelijkaardige bodem (sPep) te vinden met zandsubstraat op geringe diepte (ondieper dan 75 cm). In het noordwesten ten slotte worden er een uiterst natte zware kleibodem zonder profiel (Ugp) en opgehoogde gronden (ON) verwacht.

Figuur 16: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

⁶ www.geopunt.be/kaart

Figuur 17: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Het onderzoeksgebied wordt volgens de bodemgebruikskartaal volledig ingenomen door gebouwen en verhardingen (Figuur 17). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 9).

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De stad Antwerpen groeide rond een burcht uit de 9de eeuw, die gelegen was op de rechteroever van de Schelde. Vanaf de 16de eeuw werd de historische stadskern begrensd door de Spaanse vesten, die het tracé van de huidige leien bepaald hebben. Het onderzoeksgebied is buiten deze historische stadskern gelegen en behoort tot een 19de-eeuwse stadsuitbreiding. Hierbij werd zo goed als heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren ingelijfd. In 1860-1865 werd een nieuwe verdedigingsgordel opgericht naar een ontwerp van H. Brialmont. Deze liep van een nieuwe Noordercitadel aan de Schelde door Borgerhout en Berchem tot aan het Zuidkasteel uit 1567. Dit tracé stemt overeen met de latere Kleine Ring.⁷

De "Vrijheid van Antwerpen", waartoe het onderzoeksgebied tijdens het ancien régime behoorde, vormde het gebied rond Antwerpen waar het Antwerps stadsrecht van toepassing was. Tot in de 19de eeuw was dit een dun bevolkt gebied met een landelijk karakter. Het onderzoeksgebied situeert zich in de buurt van de "Loesane", een landbouwgehucht aan de huidige Lange Lozanastraat. Tot deze wijk behoorde een deel van het uitgestrekte landgoed "Te Balleer", gelegen tussen de huidige

⁷Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214> (geraadpleegd op 9 maart 2018)

Haantjeslei en Lange Elzenstraat. De gebouwen van het hof verdwenen in de 17de eeuw. In de buurt van de "Loesane" lag een ander uitgebreid landgoed: het "Domein Ter Beke", dat reeds in 1309 vermeld werd. In 1547 werd dit landgoed met aanpalende gronden verkocht aan Gilbert van Schoonbeke. Hij richtte hier een hovenkwartier op met zomerhuizen voor de rijke Antwerpse burgerij. De buurt kende daarop een sterke verstedelijking. Langs de beboomde leien en straten in de wijk verzezen in een korte tijdspanne (van 1547 tot circa 1570) riante hoven van plaisantie.⁸

Figuur 18: Kabinetkaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

In de buurt van Ter Beke lag het "Schuurveld", een veldencomplex dat mogelijk opklimt tot de 12de eeuw en zeker bestond tot circa 1400. Aansluitend was de buurt van de "Langhen Elst" gelegen, die bestond uit de omgeving van de huidige Lange Elzenstraat, waar het onderzoeksgebied zich situeert. De Lange Elzenstraat vormde een verbindingsweg tussen de stad en het "Hof ter Elst". Ten westen lag de wijk "het Kiel".⁹

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214> (geraadpleegd op 9 maart 2018)

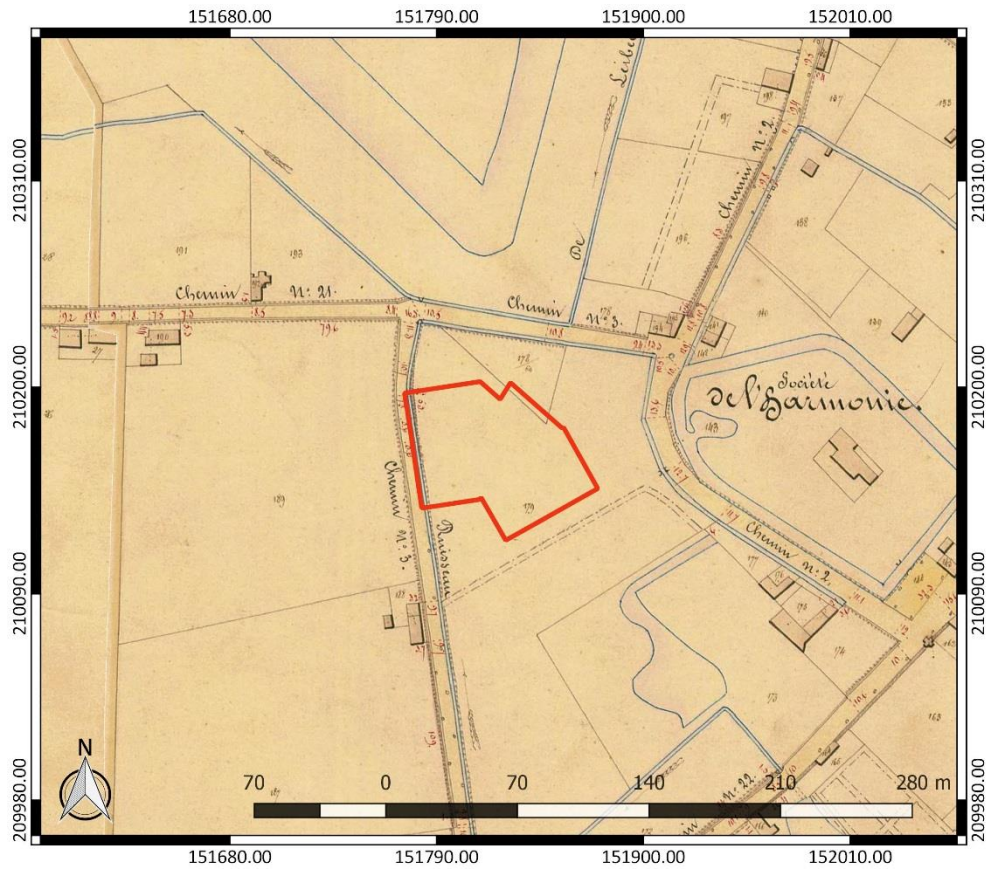
⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214> (geraadpleegd op 9 maart 2018)

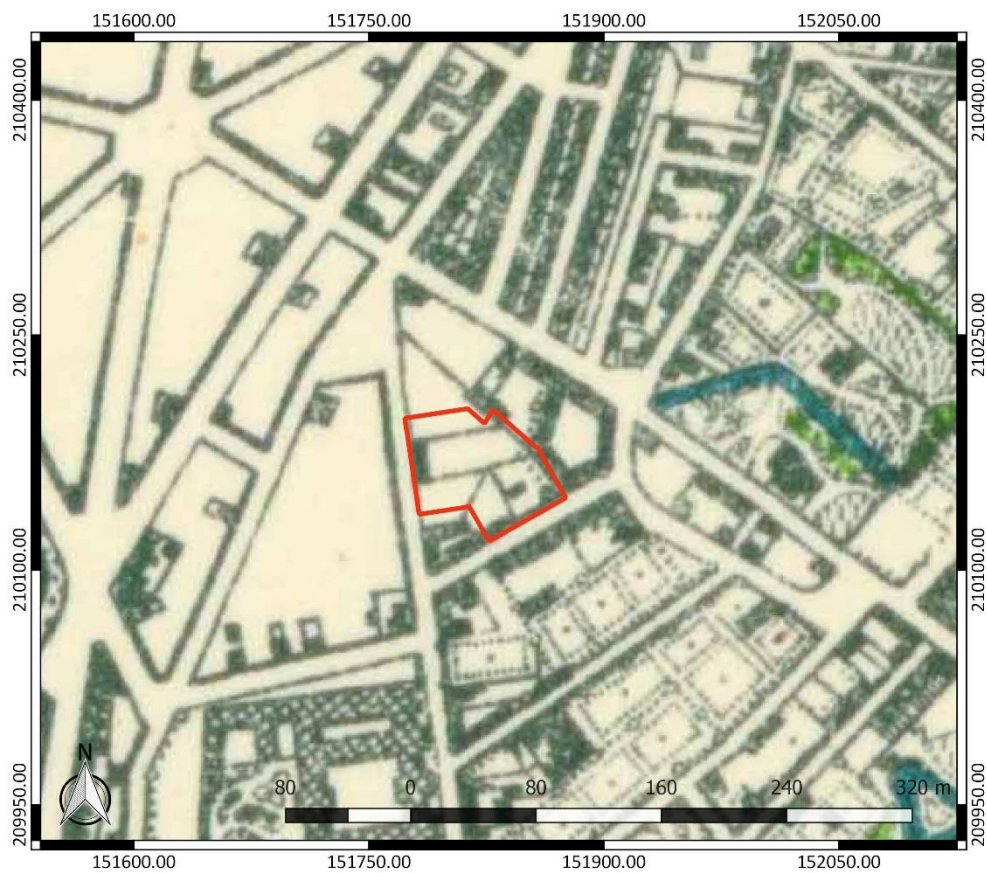
Figuur 19: Detail Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is het onderzoeksgebied gesitueerd buiten de stadsomwalling (Figuur 18). De historische stadskern is ten noorden van het onderzoeksgebied gelegen. Een citadel vormt de zuidelijke begrenzing van de stadskern. Het terrein is in gebruik als akkerland (Figuur 19). De buurt wordt op de kaart als “St Laurent” aangeduid. De huidige staartnaam van de nabijgelegen Sint-Laureisstraat verwijst nog naar deze plaatsaanduiding.

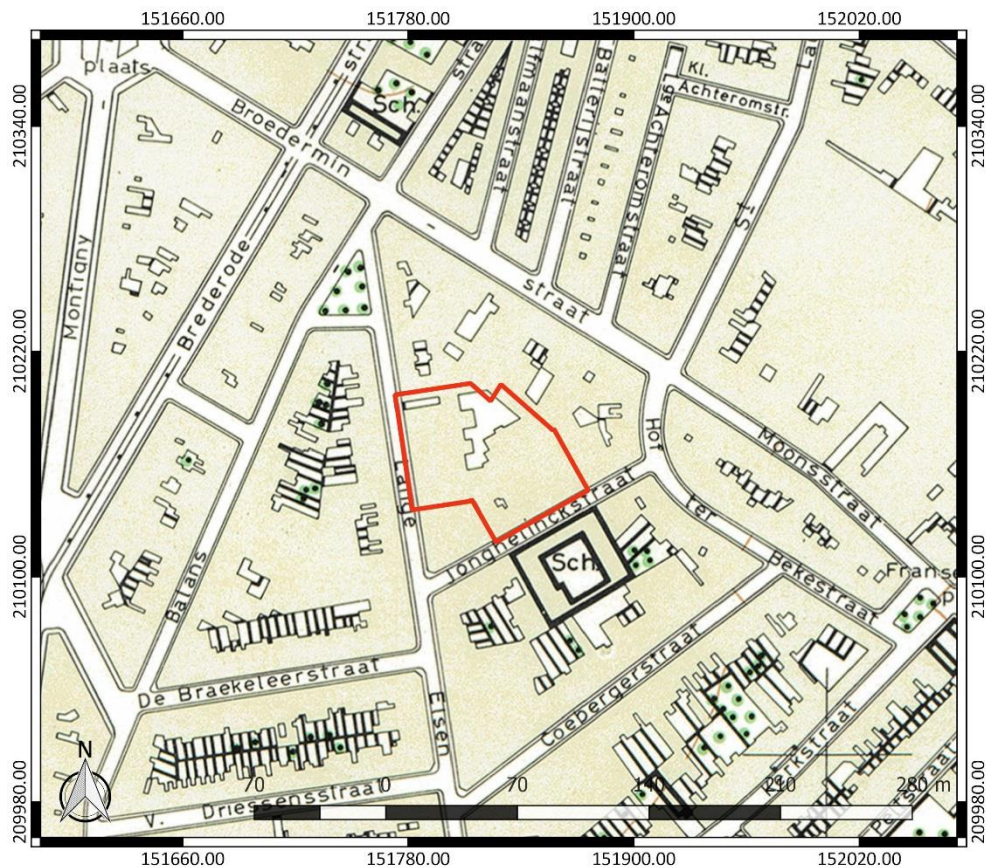
Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd. In het westen van het terrein bevindt zich een waterloop (Figuur 20). Een topografische kaart uit 1902 (Figuur 21) toont bebouwing in het oosten, het zuidoosten en het westen van het onderzoeksgebied. Het stratenplan sluit aan bij de huidige situatie. Een topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw (1950-1970) toont een gebouw in het noorden en het noordwesten en een klein gebouw in het zuiden van het terrein (Figuur 22). Ten zuidoosten is een school te bemerken.

Figuur 20: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

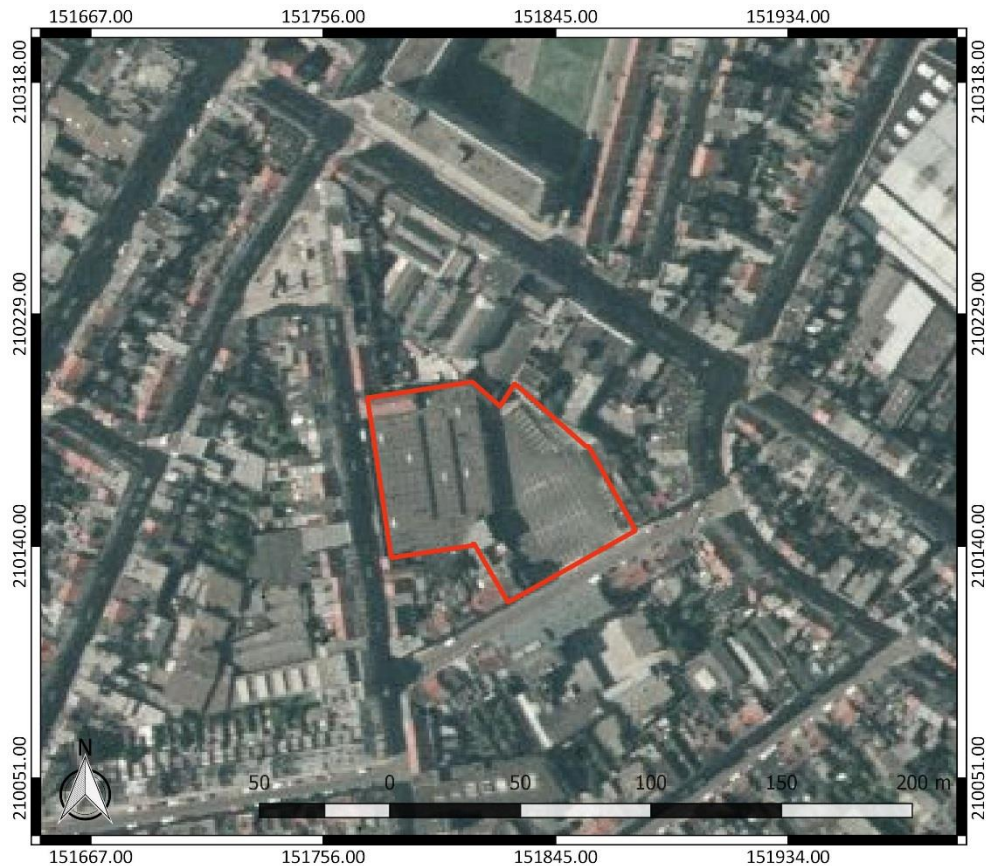
Figuur 21: Topografische kaart uit 1902 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Topografische kaart van Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 23: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 24: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op een luchtfoto uit 1971 (Figuur 23) is te zien dat de bebouwing in de omgeving uitgebreid is. Ook het onderzoeksgebied is grotendeels bebouwd. Het huidige supermarktgebouw is reeds aanwezig in het westen van het onderzoeksgebied. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 24) toont dat de bebouwing in het noordoosten en zuidoosten afgebroken is en dat er een parking aangelegd werd. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 9).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 25). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Ten noorden van het onderzoeksgebied bevinden zich verdedigingselementen uit de nieuwe en de nieuwste tijd. Via kaartstudie werd ter hoogte van CAI ID 366071 een lunette van het Fort St. Laurent uit de nieuwe tijd gelokaliseerd. In de Dendermondestraat (CAI ID 161418 [ten noordwesten van CAI ID 366071]) werd een massief van de Brialmontomwalling uit 1859 aangetroffen. Het gaat om de oorspronkelijke verbindingswal met het Zuidkasteel, die kort daarna vervangen werd door een meer zuidelijk gelegen front.¹⁰

¹⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366071, Fort St.Laurent (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 161418, Dendermondestraat 32-34-36 (geraadpleegd op 19 maart 2018)

Figuur 25: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerendergoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5m

In de ruimere omgeving kwamen ook resten uit de middeleeuwen aan het licht. Zo werd er een middeleeuwse kelder aangetroffen ter hoogte van CAI ID 207354.¹¹ Andere archeologische waarden in de omgeving zijn afkomstig van de verdedigingsgordel van de stad. Op vindplaats CAI ID 366067 was een 16de-eeuwse citadel gesitueerd. De citadel werd aan het eind van de 19de eeuw vervangen door een nieuwe stadswijk (het Zuid). Bij een opgraving werden brugpijlers aangetroffen. Het Toledo-bastion van de citadel werd aangetroffen bij de heraanleg van de Amerikalei (CAI ID 156654). Op deze locatie werd ook een ravelijn opgegraven, die tussen de 17de en de 19de eeuw geplaatst wordt. Ook in de Allewaertstraat (CAI ID 215156) werden bij een opgraving resten van het 16de-eeuwse Toledo-bastion gevonden. Het gaat om een zijmuur van de poterne, de gang naar de kazemat, die onder de keldervloer werd aangetroffen.¹²

Van de citadel werden verschillende muren teruggevonden (CAI ID 207919, CAI ID 208058 [ten zuiden van CAI ID 207919] en CAI ID 207971 [ten zuidwesten van CAI ID 207919]). Op locatie CAI ID 207971 werden drie nissen ontdekt in één van de muren. Het gaat om dichtgemaakte schietgaten

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 207354, Singel 33 (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366067, Citadel (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156654, Toledo-bastion (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 215156, Allewaertstraat 10 (geraadpleegd op 19 maart 2018)

van ongeveer 80 cm. Op de muren werden restanten van witte pleister aangetroffen.¹³ Ter hoogte van CAI ID 156757 werd een gedeelte van de 16de-eeuwse contrescarp gevonden, dat gelegen was tegenover het zuidelijke Paciotto-bastion. Op CAI ID 212844 bevindt zich de voorgevel van de intacte contrescarp (met fundering) en is er een kasseihelling aangetroffen. Aan deze contrescarp uit de 16de eeuw werden in de 19de eeuw herstellingen uitgevoerd.¹⁴

In 1609 werd een ravelijn gebouwd ter hoogte van CAI ID 163742. De ravelijnmuur (inclusief keelmuur en boothelling) werd opgegraven. Binnen de begrenzing van het ravelijn werd een zwaar uitgevoerde structuur uit de nieuwe tijd vastgesteld. Mogelijk behoorde deze tot een wachtlokaal of een toren. Tevens werden er 16de-eeuwse dempingslagen van de gracht van de citadel opgemerkt. Op deze locatie zijn ook resten uit de nieuwste tijd aanwezig. Het gaat onder meer om een opslagkelder uit de 19de eeuw, die dateert uit de laatste fase van de citadel of tot de Brialmontomwalling behoort. Op locatie CAI ID 366070 kon aan de hand van kaartstudie een lunette uit de nieuwe tijd gelokaliseerd worden.¹⁵

Ook van de Spaanse vesten uit de 16de eeuw werden resten opgegraven (CAI ID 366074, CAI ID 366258 en CAI ID 366259 [ten oosten van 366258]). De vestingsmuur bevond zich ter hoogte van CAI ID 366115 (ten oosten en ten zuidwesten van CAI ID 366045). Op CAI ID 366045 was een stadspoort (de Begijnenpoort) en brug uit dezelfde periode gelegen. Hier werden ook resten van een 17de-eeuwse ravelijn opgegraven. In de buurt werd ook de lunet Montebello (CAI ID 366080) aangetroffen.¹⁶

Uit de nieuwe of nieuwste tijd dateert het zogenaamd geretrancheerd of verschanst kamp (CAI ID 366255). Het gaat om een stroomopwaartse uitbreiding van de Antwerpse citadel uit de 18de of de 19de eeuw, die op historische kaarten waar te nemen is.¹⁷

Verder werden er in de omgeving resten uit de nieuwste tijd gevonden. Ter hoogte van CAI ID 366198 en CAI ID 366357 situeert zich de Brialmont-omwalling uit de 19de eeuw. Het Zuidstation (CAI ID 366081) dateert eveneens uit de nieuwste tijd.¹⁸

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht.

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 207919, Plaatsnijdersstraat I – KMSKA (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 208058, Plaatsnijdersstraat III – KMSKA (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 207971, Plaatsnijdersstraat II – KMSKA (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156757, Amerikalei - Baron Dhanislaan I (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 212844, Verlatstraat (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 163742, Gijzelaarsstraat 23-25 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366070, Station Zuid (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366074, Spaanse Vest 2 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366258, Spaanse vest 3 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366259, Spaanse vest 4 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366115, Vestingsmuur 1 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366045, Begijnenpoort (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366080, lunet Montebello (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366255, Geretr. Kamp 7 (geraadpleegd op 19 maart 2018)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366198, Brialmont 5 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366357, Brialmont 19 (geraadpleegd op 19 maart 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366081, Zuidstation 1 (geraadpleegd op 19 maart 2018)

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het terrein bevindt zich in laaggelegen gebied en is te situeren binnen de 19de-eeuwse uitbreiding van de stad. De oorspronkelijke historische stadskern bevindt zich ten noorden van het onderzoeksgebied. Op basis van historische kaarten blijkt het terrein minstens sinds de 18de eeuw in gebruik geweest als akkerland. In de loop van de 20ste eeuw verschijnt bebouwing op het terrein, die in de loop der tijd wijzigt tot de huidige situatie. De precieze impact van deze bodemingrepen is niet gekend, maar gezien de aard van de werken kunnen we wel verwachten dat er enige negatieve impact op het bodemarchief geweest is. Ook de gekende archeologische waarden in de omgeving wijzen niet op archeologisch potentieel. De gekende archeologische waarden in de omgeving zijn namelijk te duiden als de resten van verdedigingselementen uit de 16de en de 19de eeuw. Het onderzoeksgebied is duidelijk niet te situeren ter hoogte van één van deze verdedigingselementen. Het ontbreken van oudere gekende archeologische waarden in de omgeving kan echter ook een gevolg zijn van een lacune in onze kennis.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de aanleg van een ondergrondse verdieping binnen nagenoeg het volledige onderzoeksgebied. De geplande werken hebben een verstoringsdiepte van ca. 4,74 m onder het maaiveld (= peil onderzijde funderingsplaat). Daaronder worden ook nog ondergrondse putten voorzien, tot op een diepte van 3 m onder de onderzijde van de funderingsplaat. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief ernstig bedreigd is.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Op basis van het uitgevoerde bureauonderzoek komen we tot de conclusie dat er slechts beperkte informatie beschikbaar is om het archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied in te kunnen schatten. De gekende archeologische waarden in de omgeving zijn voornamelijk te duiden als verdedigingselementen. Dergelijke structuren zijn echter op basis van historische kaarten niet te verwachten binnen het onderzoeksgebied. Andere gekende archeologische waarden bevinden zich al op enige afstand en dateren uitsluitend uit de nieuwe en de nieuwste tijd. Omwille van een lacune in onze kennis met betrekking tot oudere archeologische sporen in het gebied is het moeilijk in te schatten wat het archeologisch potentieel van het terrein is. Landschappelijk zijn er geen elementen die het voorkomen van oudere relevante archeologische waarden op het terrein uitsluiten. Vandaag de dag is het terrein bebouwd, maar het is momenteel onduidelijk wat de versturende impact van de huidige bebouwing is. De geplande werken op het terrein zullen de ondergrond ernstig verstoren. Al deze elementen samen maken dat bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is om een antwoord te kunnen bieden op de openstaande vragen.

Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein bebouwd en verhard is. Landschappelijk bodemonderzoek kan helpen de bewaringstoestand van de bodem beter in te schatten. Gezien de gebruiksevolutie van het terrein in het verleden, met verschillende fasen van bebouwing, is het te verwachten dat er reeds enige aantasting van het bodemarchief heeft plaatsgevonden. Het lijkt daarom efficiënter om meteen over te gaan tot een proefsleuvenonderzoek. Deze onderzoekstechniek biedt ook op een snelle manier inzicht in de bewaringstoestand van het

bodemarchief en biedt tegelijkertijd voldoende ruimtelijk inzicht om de vraag te beantwoorden of een relevante archeologische site aanwezig is. De onderzoeksmethode is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Op basis van het uitgevoerde bureauonderzoek komen we tot de conclusie dat er slechts beperkte informatie beschikbaar is om het archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied in te kunnen schatten. De gekende archeologische waarden in de omgeving zijn voornamelijk te duiden als verdedigingselementen. Dergelijke structuren zijn echter op basis van historische kaarten niet te verwachten binnen het onderzoeksgebied. Andere gekende archeologische waarden bevinden zich al op enige afstand en dateren uitsluitend uit de nieuwe en de nieuwste tijd. Omwille van een lacune in onze kennis met betrekking tot oudere archeologische sporen in het gebied is het moeilijk in te schatten wat het archeologisch potentieel van het terrein is. Landschappelijk zijn er geen elementen die het voorkomen van oudere relevante archeologische waarden op het terrein uitsluiten. Vandaag de dag is het terrein bebouwd, maar het is momenteel onduidelijk wat de versturende impact van de huidige bebouwing is. De geplande werken op het terrein zullen de ondergrond ernstig verstoren. Al deze elementen samen maken dat bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is om een antwoord te kunnen bieden op de openstaande vragen.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

4.2 Websites

Cartesius (2018)

<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2018)

<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2018)

<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2018)

<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2018)

<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2018)

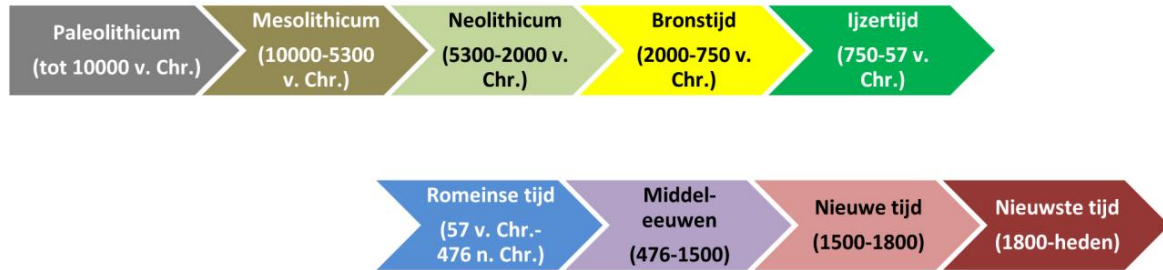
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2018)

<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2018B336

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
P1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P3	Verstoringskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P4	Bouwplan	Grondplan kelderverdieping	1:1	Digitaal	06/03/2018
P5	Bouwplan	Grondplan ondergrondse tussenverdieping	1:1	Digitaal	06/03/2018
P6	Bouwplan	Grondplan gelijkvloerse verdieping	1:1	Digitaal	06/03/2018
P7	Bouwplan	Snede	1:1	Digitaal	30/01/2018
P8	Bouwplan	Snede	1:1	Digitaal	30/01/2018
P9	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	08/03/2018
P10	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P11	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	08/03/2018
P12	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P13	Quartairegeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P14	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P15	Bodemgebruikkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/03/2018
P16	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden			08/03/2018
P17	Historische kaart	Detail Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	08/03/2018
P18	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	08/03/2018
P19	Topografische kaart	1902	1:1	Digitaal	08/03/2018
P20	Topografische kaart	Topografische kaart van Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw	1:1	Digitaal	08/03/2018
P21	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	08/03/2018

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2018B336

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2017	Digitaal	08/03/2018
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	08/03/2018
F3	Luchtfoto	Toestand terrein 1979-1990	Digitaal	08/03/2018